

עוד על שינויים נוספים בסדר הברכות ונוסחתן, וברכת 'הנותן ליעף כח' שלא נזכרה בתלמוד, וברכת 'מגביה שפלים' – ע' טור וב"י ושאר פוסקים סי' מו ובערוך השלחן שם סעיפים ה-ז.

לפי פשט הגמרא נראה שזה היה סדר המעשים ממש. מכאן (וממקומות נוספים) כתב הגר"א (ח סק"ו) להוכיח שמצד הדין אין איסור לברך בראש מגולה, אם לא משום מדת חסידות – שהרי משמע כאן שמברך ברכות קודם שמכסה ראשו.

וכן משמע שאינו נוטל ידיו במים מיד אלא לאחר אמירת הברכות [ומכל מקום יש לנקות ידיו אם נתלכלו ע"י נגיעה במקומות מלוכלכים] (עפ"י שו"ת הרשב"א קנג; שו"ע ד, כג). ואולם הזוהר החמיר בדבר מאד, שלא לומר ברכות ולא ליגע במלבושים עד שיטול ידיו, וגם שלא ילך ד' אמות, שרוח הטומאה שורה על הידים (מובא במג"א ובשו"ע הגר"ז ועוד, או"ח א).

ויש אומרים שגם בזמן הגמרא היו נוהגים לומר סדר הברכות במקובץ, לאחר כל הקימה, ואין כוונת הגמרא בדוקא לסדר זה אלא כלומר על מעשה פלוני אומר כך ועל מעשה פלוני אומר כך (ע' בראשונים כאן ובשו"ת הרשב"א ח"א קנג בשם הר"י בר בריוילי ברצלוני; טאו"ח מו).

'שתרגילני בתורתך'. אף כי ההרגל אינו טוב בעשיית מצוות, כדרך שאמר הכתוב ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה, בלימוד תורה טוב ההרגל (בשם הרבי מקוצק – 'לקוטים חדשים' דף ד. ולעיל גורסים 'ותרגילני ליד י מצוה' דייקא, ואין אומרים 'במצוותיך' – שההרגל אינו טוב במצוה עצמה. הערת המהדיר באהל תורה).

'חסד ומשפט אשירה, לך ה' אזמרה – אם חסד אשירה ואם משפט אשירה'. יש במשמע גם כשיש טובה ורעה במאורע אחד, מברך על שניהם, 'הטוב והמטיב' ו'דיין האמת'. ואין אומרים לא יברך כלל (עפ"י בן יהוידע).

'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא'. ראה פרפרת לעיל מד:

'אמר להו: לאו אמרי לכו כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה'. יש לפרש שרמז לתלמידיו בתוספת זו שאותה אמירה שאמר הכל לטובה, היא שגרמה שיתהפך הדבר לטובה. ורצה ללמדם בזה שיהיו מורגלים לפתוח פיהם לטובה על כל דבר, ועל ידי כך אפילו אם נגזרה גזרה לרעה, אפשר שתתבטל (בן יהוידע).

דף סא

'אוי לי מיוצרי ואוי לי מיוצרי'. דרש וייצר – וי יצר / יוצר; אוי לו לאדם מיוצרו או מיצרו.

'בתחלה עלה במחשבה לבראת שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד'. ... דע כי דברי הכתובים ודברי ההגדות, דרך רמיזות וציורים גשמיים – לצייר הענינים בנפשות, וכדי להעיר כי ברא הכל בהשגחה מאתו יתברך על תכלית השלמות, כינה הדברים לדבר מכוון במחשבה ובהתבוננות החכמה איך יעמדו על השלמות. וכן תמצא לרבותינו ז"ל בהרבה מקומות בהגדות מעשה בראשית...

עוד יש לפרש בתחילה עלו במחשבה ליבראות שנים, כענין יצירת שאר בעלי חיים שנברא הזכר בפני עצמו והנקבה בפני עצמה, ואחר כך לא נברא אלא אחד – לומר שתהא האשה לקוחה מגופו ומצלעותיו להיותה כאחד מאבריו ולהשתוקק בתועלת בעלה והבעל משתוקק בתועלתה, והוא שהכתוב אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי... על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וגו' – רוצה בו, על כן נבראת עצם מעצמיו, להיות הדבקות בהם אמת וחזק יותר מדבקות הבן לאב ולאם שהוא מגופם, כי זה יותר דבר שנלקח חלק ממש מאבריו, וכבר קדם לפירושו זה הרב ר' אברהם ז"ל בספר בעלי הנפש, והוא נכון... (מתוך שו"ת הרשב"א ח"א ס).

'מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון...'. ענין הקליעה הוא איחוד הנפרדים, כי אין קליעה אלא בשלש – שתי קצוות ואחד מכריע-מחבר (ע' סוכה לב: קליעה ודומה לשלשלת זהו הדס). אף כאן הזכר והנקבה הפכים ואי אפשר שיתחברו אלא על ידי הקליעה (נאות הדשא ח"א עמ' רח מכת"י האבני-נור. ובבן יהוידע נתן סוד בקליעת שערות האשה. ע"ש. וביערות דבש ח"א ט) פרש מלשון 'קליעים' הנועדים לצניעות, כלומר הביאה בצנעה ובהסתר).

'מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבנין אוצר...'. ע' בדרך הרמז בספר דובר צדק עמ' 67, 43-45.

'לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך...'. הגרש"ז אויערבך זצ"ל כתב (מנחת שלמה צא, כג. עפ"י לקט יושר יו"ד שער) שבמקום הצורך כגון לצורך מצוה לכבד אשת-חבר או מפני הנימוס, יש להקל עתה לילך אחורי אשה, כי ידוע שבזמן חז"ל [וכן בזמן השלחן ערוך] לא היה דרך הנשים לצאת הרבה לשווקים ולרחובות, אבל עתה כמדומה שהנשים מצויות ברחוב יותר מן האנשים, והרי אם יברח מאחורי אשה זו, ימצא עצמו תיכף מאחורי אחרת, וגם לצערנו הפרוץ מרובה ואין מתביישים להסתכל באשה גם כנגדה ובפניה. הלכך מסתבר להקל במקום מצוה.

עוד בענין זה, שלא היו בנות ישראל יוצאות חוץ – ע' ברא"ש כתובות עה. [...] אבל במקום שאין דרך הבנות לראותם חוצה, ואף למרחק אינן הולכות אלא באישון לילה ואפילה, כמו בספרד...]. וע"ע נדרים לו: דבנות לא בעו שימור, ובראשונים; ושם לח: בר"ן בשם הירושלמי, שאין דרכה לצאת לחוץ; ספרי תצא [ומצאה איש בעיר – אילו לא יצאת בעיר לא היה מסתפק לה... מלמד שהפרצה קוראת לגנב]. וע"ע בספר יערות דבש (ח"א דרוש ז); מרומי שדה סוטה ח:

ז'למאי דקאמר רב נחמן מנוח עם הארץ היה, אפילו בי רב נמי לא קרא שנאמר ותקם רבקה ונערתיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש' – אין זה שלא ידע את פשט הפסוק, אלא שלא הסיק ממנו הנהגה לחיים, שאין ראוי לאיש ללכת אחרי אשה, משום הרהור. – מכאן שהלומד מקרא ולא לקח ממנו הוראה ליראת שמים והנהגה טובה – אין זה נקרא לימוד כלל, כי עיקר התורה היא הוראה ללב ולא חכמה גרידא [ולכך שיטת הלימוד בתורה אינה דומה כלל לשיטתיות הנהוגה בלימוד שאר חכמות, הבנויים על מתודיקה וסדר לוגי – כי לימוד תורה אינו קניית חכמה בעלמא, אלא השבה אל הלב] (עפ"י מכתב מאליהו ח"ד עמ' 58).

ז'לא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא. ואי איכא פתחא אחרינא לית לן בה'. ע' במובא לעיל ח:

'יצר הרע דומה לזבוב'. כמו הזבוב שאין אדם בעולם נמלט ממנו, כי ירבו גם על ראש המלך והעטרה,

כן היצר הרע רובץ גם אצל חכם וצדיק גדול. וכמו שהזכיר נמשך למקום שיש בו מכה, ואפילו ורשם־מכה בלבד, כן יצר הרע – לפתח חטאת רובץ (בן יהודע).

הזכיר אין לו בושא ולא פחד ומורא מן האדם, ומעיו פניו שוב ושוב לבוא על האדם ולהטרידו. וגם אם האדם מחליף את מקומו – יש שהזכיר הולך אחריו כמו להרעימו. וכן הדבר עם היצר הרע – אל יתברך האדם בלבבו כי כבר הבריחו ולא יהין לשוב אליו עוד (עפ"י חפץ חיים על התורה, 'מעשי למלך' עמ' 40).

'כמין חטה הוא דומה'. עיקר מזונו של האדם הוא הלהם הבא מן החטה, נמצאת החטה זקוקה לקיום חיותו, כמו כן היצר הרע נצרך לקיום העולם וישומו ובלעדיו לא היה אדם בונה בית ונושא אשה ומעמיד תולדות.

ולא אמר 'לחם' אלא 'חטה' – שהחטה צריכה תיקון ויגיעה רבה עד שתהא משובחת, הפרדת הפסולת מן האוכל, טחינה, גיבול במים ואפיה – כן היצר הרע טעון יגיעה ובירור עד שישתנה למעליותא, והיצר עצמו ייעשה 'טוב מאד' כענין עוונות נעשות לזכויות (עפ"י בן יהודע).

'דומה לזבוב.. כמין חטה'. כנגד שני שרשים של היצר הרע; 'כמין זבוב' – הלהיטות אחר דברים מאוסים ופחותים, כזבוב הלהוט אחר המכה והמיואוס. 'כמין חטה' – היצר המושך לילך אחר דעתו ולא להתבטל לדעת תורה (עפ"י ר"א מסוכטשוב, מובא בשם שמואל שבועות תרע"ז; הגדה של פסח עמ' קלא. וע"ש עמוד קטו; דברים תרפ"א; עקב תרע"ט – מובא ב'מבית אברהם' כאן. וע"ש: ישראל קדושים עמ' 4).

'יושב בין שני מפתחי הלב'. היצר הרע בתכסיסיו אינו יושב בצד אחד בלבד, כמו היצר הטוב ('לב חכם לימינו'), אלא יושב באמצע ומתבונן כיצד להפיל את האדם ברשתו, ולעתים אף מזרו את האדם לעשות מצוה כדי להשקיט את מצפונו וכדו' (בשם החפץ-חיים, מובא בח"ח עה"ת – 'מעשי למלך' עמ' רא).

'פה גומר'. הפה מכוון כנגד ספירת המלכות, שהוא המשפיע והמנהיג לזולתו [כדרך המלכים], כי הפה הוא מוציא ומגלה לזולת את מה שבפנים, וכן הוא מקבל מזולתו [וכל כבוד המלכות הוא מהזולת, ואין מלך בלא עם], להכניס את המאכל פנימה ולהעלותו מדרגת צומח וחי להיות חלק מן האדם המדבר. וכל עיקר מידה זו היא המתחברת עם הזולת שלמטה הימנו להשפיע ולקבל. ועל כן 'פה גומר' – כי הוא גמר ההשתלשלות ומדה אחרונה מהקומה שלפניה, שנעשית ראש לקומה שלאחריה (מתוך מחשבות חרוץ ט, עמ' 64).

'ישט מכניס ומוציא כל מיני מאכל'. במעלי הגרה, הוושט משמש להוצאת המזון מן הוושט אל הפה ללעיסה נוספת. וגם באדם משמש הוושט לעתים להקאת המזון. (ובעין יעקב הגירסה 'מכניס' ותו לא).

(ע"ב) 'ריאה שואבת כל מיני משקין'. ראה בספר שיחת חולין סימן 297, עמ' רי.

'טחול שחוק'. רש"י פרש מלשון שחוק [וע' בספר הכוזרי (ד, כה) בהסבר הדבר, שהטחול מנקה את הדם ואת רוח החיים מעכירות וסתימה, ובהיות שני אלה נקיים תבוא השמחה ועימה השחוק]. ויש מפרשים מלשון שחיקה (עפ"י ראבי"ה ח"א קס. יש מפרשים, שהשחוק טוחן את מרכיב הדם ומנמסו. וע"ש בשו"ת באר שבע סט; אנצ. הלכתית רפואית כרך ב עמ' 601).

'קייבה ישנה אף ניעור'. ראה בספר שם משמואל (חיי שרה תרע"ב) ע"ד הרמז.

ראה עוד אריכות בבאור הברייתא על תפקידי האברים השונים, בספר פחד יצחק (ערך 'כליות יועצות').

'צדיקים יצר טוב שופטן... רשעים יצר רע שופטן'. יש מי שפרש בדרך זו: הצדיקים שהם מלמדים זכות ומצדיקים את זולתם, נשפטים גם הם לטובה, שיצרים הטוב הוא שופטם ומזכרם בדין. ואילו הרשעים המחייבים ומרשיעים את זולתם ומקללים אותם, הם עצמם מתקללים בכך – יצר הרע שופטם ומחייבם (עפ"י תולדות יעקב יוסף פר' בלק).

'אמר רבא: כגון אנו בינונים. אמר ליה אביי: לא שביק מר חיי לכל בריה'. בבאור מדרגת 'בינוני' שחשבה רבה על עצמו, ע' בתניא קדישא פרקים א יב יג. וע"ע יערות דבש ח"א דרוש א.

'לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי'. יש מפרשים הכל על העולם הזה, כי לשניהם, לצדיק הגמור ולרשע הגמור, אין מלחמה מתמדת עם יצרם והרי הם נוחלים מטובת העולם הזה במלואו.

מכאן שהאומר בעולם הזה שמור אך לזה שמוסר עצמו למען שאיפתו, אבל הבינוני – בעל הפשרות – לא זה ולא זה עולה בידו (עפ"י מכתב מאליהו ח"ג עמ' 56 עפ"י פירוש הגר"א ועוד. ועע"ש בח"א עמ' 19).

'אמר רבא: לידע אינש בנפשיה אם צדיק גמור הוא אם לאו'. יש לפרש לפי מה שאמר רבא בסמוך לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורים או לצדיקי גמורים – הרי שלפי מצב יסוריו ושלוותו בעולם, ידע האדם את מצבו הרוחני. וזה על דרך שאמרו (באבות ד): אין בידינו לא משלוות הרעים ואף לא מיסורי הצדיקים.

ומכל מקום אין הדבר ברור ומוחלט, שהרי אמרו (לעיל ז) 'צדיק וטוב לו – צדיק גמור, צדיק ורע לו – צדיק שאינו גמור'. וכן ברשע ישנם מדרגות שונות.

וכן מצינו צדיקים גמורים שזכו לשני עולמות, כמו האבות וכד' – אלא שזה במקרה ולא בעצם, כלומר לא מצד זכויותיהם ומעשיהם אלא חסד חנם, על דרך 'חנתי את אשר אחן', חן מיוחד שזכה האדם באופן פרטי (כן כתב ריעב"ץ).

[זו לשון החזו"א באחת מאגרותיו (ח"א קנג): '... בהודמנות זו רצוני להגיד לכת"ר כי כמעט כל מה שאני עושה אני אנוס על פי הדיבור. בהיותי שבור ורצון כל הימים ולא זכיתי לשום ענג מתענוגי החיים נוסף לכאבי הגוף ושבירתו כל הימים, הענג היחידי הוא לי לעשות רצון קוני ואין לי צער יותר גמור מכשלוני בעון...']

'תניא ר' אליעזר אומר: אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך... יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו... רבי עקיבא אומר: בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך'. יש מפרשים ההבדל בין דרשת רבי אליעזר לדרשת רבי עקיבא; רבי אליעזר למד מכאן חיוב מסירות נפש על קדוש השם, ואילו רבי עקיבא דרש שגם בשעת נטילת נפש חייב אדם לקבל עליו עול מלכות שמים, וכדרך שנהג בעצמו שקרא 'שמע ישראל' בשעה שהרגוהו. [וזהו ששאלוהו תלמידיו 'עד כאן?!' – כלום אפשר לאדם לכוין בשעה זו לקבל עליו עול מלכות שמים] (עפ"י הגהות רא"מ הורביץ; אבי עזרי (קמא) יסודי התורה ה, ז).

ויש מפרשים שרבי אליעזר דרש 'בכל נפשך' כלפי יסורי הגוף, ובוז מובן מה שאמר 'אם יש לך אדם

שממונו חביב עליו מגופו' – וכי מה תועלת בממון אם הוא מת, אלא הכוונה על קבלת יסורים ולא על נטילת הנפש. ורבי עקיבא דיבר על נטילת נשמה (עפ"י שנות אליהו. וע"ש באבי עזרי).

– הנה מצות מסירות נפש על קדוש השם נרמזת דוקא בפסוק זה של ואהבת... ונראה שהטעם לכך הוא מפני שהאדם המרבה במחשבות וחשבונות ימצא תמיד טעמים שייראו לו צודקים מדוע אין לו למסור נפשו למות. על כן אמרה תורה מצוה זו בלשון 'ואהבת' כי האוהב אינו מחשב חשבונות אלא קופץ ומוסר נפשו בטרם יספיקו הרהוריו להטרידו. וזה שהגיע למדרגת אהבת השי"ת, מיד הוא מוסר נפשו אליו. (מתוך שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ כב תשל"ב).

[כיוצא בדבר אתה אומר על הכתוב בפרשת נביא השקר כי מנסה ה"א אתכם לדעת הישכם אהבים את ה"א בכל לבבכם ובכל נפשכם – והלא עיקר הנסיון הוא באמונה, והיה לו לומר 'הישכם מאמינים?' – אלא שהאהבה בכל לב ונפש היא בלבד הדוחה כל מיני 'הוכחות' של הנביא להפריד ביניכם ובין ה'. משל לאדם שאוהב את חברו בלב שלם, כיון שיודעו ומכירו מאד לא ירצה כלל לשמוע עליו כל רע, כי הוא בטוח ויודע ודאי שכל מה שמספרים לו עליו אינו אמת עפ"י 'עלה יונה' עמ' שי. ראה עוד: דעת חכמה ומוסר ח"ב כג].

'אפילו הוא נוטל את נפשך. תנו רבנן, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה...'. ע' במובא בסנהדרין עד בענין מסירות נפש על מצוות עשה, אם היא רשות או חובה. ועל מסירות נפש במצוה פרטית השייכת לו לאדם בשרשו.

'אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן?! אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?'

–
תמהו תלמידיו איך הגיע לדרגה כזו שאפילו כשהיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל היה יכול לקרוא קריאת שמע ולקבל עול מלכות שמים באהבה. והסביר להם שאם היה בא לו הענין פתאום ודאי לא היה יכול להתגבר על עצמו עד כדי כך, אך הוא הכין עצמו כל ימיו לזה, כי כל פעם שהיה קורא קריאת שמע, באמרו בכל נפשך היה מעלה בדמיונו בציורים מוחשיים שהוא מומת בעיניו על קידוש שמו ית', והיה שואף בלבו לקיים מצוה זו בשמחה, וממילא כשהגיע לידו באמת לא היה בשבילו דבר חדש ולא היה קשה לו לכוון במציאות מה שכיוון כבר כל כך הרבה בדמיונו. [ועיין בב"ח או"ח סי' סא שכתב שכל אדם יכוון בתיבה זו שהוא מקבל על עצמו להיות נהרג על קידוש ה'; והיינו כנ"ל. מזה נלמד עצה נפלאה לאדם שרוצה לעמוד בנסיונות; לכיון בדמיונו הרבה פעמים לפני בוא הנסיון את ציור הנסיון ועמידתו בו, ומעלה בלבו כל הטעמים והטענות שהוא משתמש בהן כדי לכבוש את יצרו ואיך הוא שמח בכבישתו; ואז בבוא הנסיון באמת יקל לו לעמוד בו. וזו עצה בדוקה ומנוסה' (מתוך מכתב מאליהו ח"ד עמ' 253 [ועע"ש בח"ג עמ' 243]. וכן כתב בספר עלי שור ח"ב עמ' תרעה. ע"ש).

דף סב

'כשם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן הספדנין ומן העונין אחריהן'. ומכל מקום מוסיפים קצת על